

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 427.2

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.461>

Бірюкова Алевтина Геннадіївна,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2786-543X>

ДОВІРЧА ВЛАСНІСТЬ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Постановка проблеми. Питання сутності та особливостей довірчої власності як правового явища, особливого виду права власності, його застосування як способу забезпечення виконання зобов'язання, визначення поняття довірчої власності та місця цього правового інституту в системі цивільного права України, а також підходів до визначення засад і напрямів його становлення і розвитку в національному законодавстві тривалий час були дискусійними, що було обумовлено відсутністю легального визначення довірчої власності та належного правового регулювання питань застосування цього інституту речового права.

Так, інститут довірчої власності було запроваджено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19.06.2003 року [1], яким ст. 316 Цивільного кодексу України [2] (далі – ЦК) було доповнено положеннями, згідно із якими право довірчої власності є особливим видом права власності. Цими ж законодавчими новелами було встановлено, що договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно. Тобто, інститут довірчої власності було запроваджено без надання законодавцем визначення його сутності, без наведення ознак цієї юридичної конструкції. Такий стан правового регулювання, обмеженого лише вказівкою на те, що право довірчої власності є особливим видом права власності, слугував підставою різного трактування змісту цього правового інституту та його функцій, а відтак призвів до відсутності єдності у підходах до застосування довірчої власності.

Лише Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сти-

мулювання інвестиційної діяльності в Україні» від 20.09.2019 року [3] главу 49 Цивільного кодексу України було доповнено параграфом 8 «Довірча власність», положення якого визначають засади застосування інституту довірчої власності саме як способу забезпечення виконання зобов'язання. З цього приводу варто погодитися із зауваженнями, висловленими в юридичній літературі, що зазначені нововведення не вирішили питання необхідності визначення поняття, сутності та ознак довірчої власності як інституту цивільного права, адже останні законодавчі зміни встановили лише правила застосування довірчої власності виключно як способу забезпечення виконання кредитного зобов'язання або зобов'язання за договором позики, закріпивши визначення сутності цього поняття як окремого випадку встановлення довірчої власності і, водночас, залишивши поза увагою необхідність надання єдиного загального визначення поняття довірчої власності для позначення цього інституту речового права, яке б стало вихідним для різних випадків його застосування [4, с. 29].

Стан дослідження теми. Втім нещодавно включення довірчої власності в систему видів забезпечення виконання зобов'язань, які встановлені в ст. 546 ЦК України, та відповідно наділення цього інституту забезпечувальною функцією стало новелою цивільного законодавства, яка у юридичній доктрині та практиці правозастосування викликала чимало питань щодо особливостей та допустимості використання цього інституту як способу забезпечення виконання зобов'язання. Аналіз зазначеної проблематики висвітлено в багатьох наукових працях, зокрема проблематиці довірчої власності, у тому

числі окремим аспектам застосування довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання, а також характеристиці цього інституту у порівнянні з іншими видами забезпечення зобов'язання увагу приділено в працях таких дослідників як О.А. Зуєва [5], І.С. Кандафорова [6], О.В. Манжосова, К.Г. Некіт [4], А.О. Рябинська [7], М.С. Федорко [6], Л.В. Фокша [5], А. Ходирєва [8] та ін.

При цьому, **актуальними** та необхідними для доктрини цивільного права та практики правозастосування залишаються питання недоліків застосування саме довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань і переваг цього способу у порівнянні з іншими видами забезпечення з урахуванням ефективності законодавчо визначеної процедури застосування довірчої власності у таких випадках.

Метою статті є аналіз особливостей правового регулювання довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання, з'ясування переваг та виявлення недоліків моделі застосування цього правового інституту в забезпечувальних правовідносинах, що дозволить віднайти шляхи удосконалення відповідної правової регламентації з тим, щоб реалізація зазначених нововведень відповідала очікуванням та розумному балансу інтересів кредиторів та боржників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до визначення, що закріплено в ч. 2 ст. 597-1 ЦК України, право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань (довірча власність) є різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 597-1, ч. 2, 3 ст. 597-3 ЦК юридична конструкція довірчої власності підлягає застосуванню для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором та договором позики на підставі договору про встановлення довірчої власності, сторонами якого є довірчий засновник, тобто боржник за основним зобов'язанням та/або інша особа, яка передає своє майно у довірчу власність з метою забезпечення виконання зобов'язань боржника, та довірчий власник, кредитор за основним зобов'язанням. Важливо, що право власності особи, яка передала

своє майно у довірчу власність, припиняється з моменту встановлення довірчої власності.

Як вбачається із зазначених положень, законодавець обмежив сутність та функції довірчої власності лише метою забезпечення виконання зобов'язання, хоча з цього приводу в наукових працях справедливо звертається увага, що, наприклад, за договором (довірчого) управління майном відповідно до ст. 1029 ЦК також виникає довірча власність, але очевидно, що в такому випадку майно передається довірчому власникові з іншою метою, ніж забезпечення зобов'язання боржника [4, с. 30]. Вважаємо, що запобігти обмеженому трактуванню сутності цього правового інституту лише як способу забезпечення виконання зобов'язання та усунути плутанину у розумінні природи довірчої власності необхідно шляхом закріплення визначення цього поняття, яке б розкривало його зміст та ознаки, а окремо на законодавчому рівні варто визначити можливі випадки його застосування та цілі, яким може слугувати цей правовий інститут. Тому наразі назву параграфу 8 Глави 49 ЦК «Довірча власність» слід змінити на «Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язання», що відповідатиме змісту його положень.

З аналізу ст.ст. ст. 597-1 та ст. 597-3 ЦК України потрібно дійти висновку, що основними сутнісними характеристиками забезпечувальної довірчої власності є: 1) виступає способом забезпечення не будь-якого зобов'язання боржника, а лише за кредитним договором або договором позики; 2) виникає на підставі письмового договору про встановлення довірчої власності із дотриманням вимог, встановлених законом; 3) полягає у передачі боржником за основним зобов'язанням та/або іншою особою майна кредитору на праві довірчої власності; 4) з моменту встановлення довірчої власності припиняється право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, що власне відображає ідею цього правового інституту як виду речового права; 5) кредитор за основним зобов'язанням обмежений у реалізації права розпорядження переданим у довірчу власність майном, зокрема він не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом, в чому власне і полягає забезпечувальний характер права довірчої власності на майно; 6) об'єктом довірчої власності може бути майно, яке підлягає відчуженню і на яке може бути звернено стягнення; 7) встановлення права довірчої

власності на майно не позбавляє довірчого засновника права користування цим майном, а також користувачем може бути інша особа, визначена договором, тобто встановлення довірчої власності передбачає виникнення у кредитора лише титулу власника, а майно і надалі залишається у довірчого засновника; 8) якщо інше не зазначено у договорі режим довірчої власності не поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання об'єкта довірчої власності.

З огляду на особливу правову природу довірчої власності як одного з видів забезпечення виконання зобов'язання та його відмінність від суміжних способів забезпечення зобов'язань боржника (іпотеки та застави), варто звернути увагу на ті складнощі та, навпаки, переваги, які характерні для застосування цього правового інституту.

Так, на відміну, від застави та іпотеки, порядок звернення стягнення на об'єкт довірчої власності є значно спрощеним, адже як передбачено ст. 597-8 ЦК, у разі порушення зобов'язання боржником, за загальним правилом, якщо інше не передбачено договором про встановлення довірчої власності, звернення стягнення на об'єкт довірчої власності відбувається шляхом його продажу довірчим власником будь-якій особі-покупцеві. Звісно, сторони не обмежені у праві на власний розсуд визначити інші способи звернення стягнення на об'єкт довірчої власності, що також є позитивним у застосуванні цього інституту.

Така процедура, яка не ускладнена, наприклад, зверненням до суду чи вчиненням нотаріальних і реєстраційних дій щодо встановлення права власності кредитора на предмет забезпечення зобов'язання, обумовлена сутністю довірчої власності як титульного забезпечення. Оскільки кредитор вже є власником переданого із забезпечувальною метою майна, то процедура звернення стягнення зводиться лише до продажу цього майна іншій особі. В цілому така модель звернення стягнення на об'єкт довірчої власності передбачає кілька етапів і безумовно є більш простою та ефективною, виступає дієвим механізмом, який не обтяжений тривалими судовими процесами в ході звернення стягнення, що, у свою чергу, закладає підґрунтя для активного застосування цього способу забезпечення у сфері кредитних правовідносин. При цьому, ідея зазначеного спрощеного порядку звернення стягнення на об'єкт довірчої власності є вигідною для обох сторін, які мають бути однаково зацікавлені в ефективному механізмі належного виконання та в подальшому припинення зобов'язання.

Серед переваг у застосуванні саме довірчої власності як альтернативи заставі (іпотеці) варто назвати набуття титулу довірчого власника на майно, адже зі встановленням довірчої власності боржник або інша особа, яка передає майно у довірчу власність, втрачає право власності і відповідно позбавлена можливості розпоряджатися таким майном, укласти угоди тощо, що також може слугувати запобіжником для вчинення незаконних дій з метою ухилення від виконання основного зобов'язання.

Втім, незважаючи на переваги запровадження довірчої власності як абсолютно нового способу забезпечення виконання зобов'язання, варто звернути увагу також на суттєві недоліки у цьому механізмі забезпечення зобов'язань, які впливають на дотримання балансу прав та інтересів сторін основного зобов'язання та стан реалізації загальних засад справедливості, добросовісності та розумності при встановленні забезпечення зобов'язання боржника у такий спосіб.

В цілому аналіз законодавчих нововведень щодо довірчої власності дає підстави для висновку про переважну орієнтованість на інтереси кредиторів регламентації відповідних правовідносин та водночас покладення невинуватених тягарів на боржників основного зобов'язання, хоча забезпечення виконання зобов'язання має на меті не лише захист інтересів кредиторів від ризику невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, але і захист інтересів боржників від ризиків невинуватених втрат та безпідставного позбавлення предмета забезпечення.

Для прикладу, згідно з ч. 3 597-8 ЦК ціна продажу об'єкта довірчої власності встановлюється довірчим власником одноособово та не може бути меншою за мінімальну ціну, повідомлену боржникові (користувачеві, довірчому засновникові). В юридичній літературі слушно звертається увага, що ця норма суттєво порушує баланс прав кредитора та боржника, адже, на відміну від іпотеки, де ціна визначається за спільною згодою або оцінювачем, у довірчій власності все вирішує кредитор. Дійсно, як зазначається, юридична конструкція довірчої забезпечувальної власності навіть не встановлює обов'язку довірчого власника визначати ціну з урахуванням звичайних (ринкових) цін, чим створюється можливість для маніпуляцій щодо ціни об'єкта довірчої власності [5, с. 67].

Вважаємо, що одноособове визначення кредитором ціни об'єкта довірчої власності очевидно становить ризик зловживання з боку кредитора щодо применшення вартості об'єкта з метою

захисту прав довірчого засновника, але не передбачає відповідальності кредитора за ухилення від передбаченого обов'язку. Вважаємо, що задля попередження можливої неправомірної поведінки кредитора та стимулювання його до вчасної передачі права власності довірчому засновнику законом має бути передбачено певну міру відповідальності кредитора, яка водночас стане засобом відшкодування втрат довірчого засновника, які можуть виникнути внаслідок тривалого затягування із передачею права власності на об'єкт довірчої власності. В іншому випадку очевидними є ймовірні ризики порушення прав боржників або інших осіб, які передали право власності кредитору, що призведе в майбутньому до поширеної практики їх вимушеного звернення до судів чи нотаріусів для захисту своїх прав.

Оскільки інститут довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання запроваджено досить нещодавно і відповідно практика його застосування ще не сформувалася, то на даний час прослідкувати всі проблемні питання застосування довірчої забезпечувальної власності не є можливим. Втім моніторинг та аналіз тих правових спорів, які виникатимуть із довірчої власності, залишатиметься необхідним і в подальшому, адже така практика слугуватиме вказівкою для розуміння складнощів, які виникають при реалізації механізму забезпечення зобов'язань довірчою власністю.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведений аналіз правового регулювання засад застосування довірчої власності саме як способу забезпечення виконання зобов'язання свідчить про існування загальної проблеми порушення

балансу прав та інтересів довірчого власника та довірчого засновника. Хоча довірча власність є новим та досить ефективним за своєю сутністю способом забезпечення зобов'язання суттєві недоліки у його застосуванні зводять нанівець користь та мету зазначеної ідеї.

Задля широкого визнання та застосування на практиці довірчої власності з метою забезпечення зобов'язань боржника, учасники цивільних відносин мають бути впевнені в чіткості правового регулювання та передбачуваності правових наслідків застосування цього інституту. Проте наразі підхід до унормування моделі довірчої власності як способу забезпечення зобов'язання потребує удосконалення, зокрема пропонується закріпити додаткові гарантії прав та інтересів боржника або іншої особи, яка передала майно на праві довірчої власності з метою забезпечення зобов'язання боржника, адже право власності такої особи припиняється із встановленням довірчої власності, чим обумовлюється більш не вигідне становище та додаткові ризики. Однією із запропонованих змін є, наприклад, визначення певної міри відповідальності кредитора за ухилення від передачі права власності на об'єкт довірчої власності у разі повного виконання зобов'язання або припинення з інших підстав.

Низка інших питань у площині обраної проблематики, серед яких допустимість встановлення випадків обов'язкового звернення стягнення на об'єкт довірчої власності, уточнення підстав припинення основного зобов'язання, за яких кредитор зобов'язаний передати довірчому засновнику право власності та ін., потребує їх подальшого вивчення та опрацювання з метою забезпечення всебічного і повного аналізу та пошуку шляхів їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 980-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-15#Text> (дата звернення: 28.06.2022).
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 28.06.2022).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20 вересня 2019 р. № 132-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text> (дата звернення: 28.06.2022).
4. Некіт К. Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 78–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chas_2016_21_18 (дата звернення: 28.06.2022).
5. Фокша Л. В., Зуєва О. А. Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 65–68. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2022/2_2022.pdf (дата звернення: 28.06.2022).
6. Канзафарова І., Федорко М. Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань у цивільному праві України. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 107–116.
7. Рябчинська А. О. Співвідношення права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання та застави. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2020. № 4/48. С. 110–117. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2020/4/19.pdf> (дата звернення: 28.06.2022).
8. Ходирева А. Звернення стягнення на майно, передане в довірчу власність: окремі питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2/21. С. 21–25. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/5.pdf> (дата звернення: 28.06.2022).
9. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#n70> (дата звернення: 28.06.2022).

Бірюкова Алевтина Геннадіївна

ДОВІРЧА ВЛАСНІСТЬ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Дане дослідження присвячено аналізу особливостей правового регулювання довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання, з'ясуванні переваг та виявленні недоліків моделі застосування цього правового інституту в зобов'язаннях, що виникають на підставі договорів позики та кредиту, що дозволить віднайти шляхи удосконалення відповідної правової регламентації з тим, щоб функціонування довірчої власності як виду забезпечення зобов'язання відповідало очікуванням та розумному балансу інтересів кредиторів та боржників.

Автором проаналізовано нещодавні новели цивільного законодавства щодо запровадження нового виду забезпечення виконання зобов'язання – довірчої власності, яка є давно відомим для цивільного права України інститутом, проте лише з останніми змінами наділена забезпечувальною функцією, надано загальну характеристику властивостей довірчої власності як виду забезпечення зобов'язання. Також окреслено переваги у застосуванні довірчої власності з метою забезпечення зобов'язань боржника. Разом з тим автором звертається увага на суттєві недоліки правової регламентації порядку застосування довірчої власності як способу забезпечення зобов'язання, які порушують баланс між інтересами кредитора та боржника за основним зобов'язанням і відповідно негативно впливатимуть на формування правозастосовної практики, а також запропоновано шляхи удосконалення законодавства з метою усунення виявлених вад унормування цього правового інституту як виду забезпечення зобов'язання.

Автором обґрунтовано, що наразі в національному законодавстві відображено підхід, за якого концепція довірчої власності зводиться до трактування сутності цього правового інституту лише як способу забезпечення виконання зобов'язання, що призводить до звуження його змісту та плутанини у розумінні природи довірчої власності. Визначена законом модель застосування довірчої власності з метою забезпечення виконання зобов'язання за договорами позики та кредиту містить як очевидні переваги, так і суттєві недоліки, які, зокрема, полягають у наділенні кредитора додатковими правами та гарантіями, що розширює коло можливих ризиків для боржника або іншої особи, яка передала своє майно на праві довірчої власності з метою забезпечення зобов'язання боржника.

Ключові слова: довірча власність, переваги та недоліки, спосіб забезпечення виконання зобов'язання, довірчий засновник, довірчий власник, договір про встановлення довірчої власності, кредитор, боржник.

Biryukova Alevtyna

TRUST PROPERTY AS A WAY TO ENSURE THE EXECUTION OF OBLIGATIONS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

This research is devoted to analysis the features of the legal regulation of trust property as a way to ensure the fulfillment of obligations, clarify the advantages and disadvantages of the model of this legal institution in the obligations arising from credit agreements. In addition, it will help to find ways to improve appropriate legal regulations for that the functioning of trust property will be in according to the expectations and reasonable balance of interests of creditors and debtors.

The author analyzes recent novelties of the civil legislation relates a new way to ensure the fulfillment of obligations, which has long been a well-known institution for civil law of Ukraine. The advantages of using trust property to ensure the debtor's obligations are also outlined. However, the author draws attention to the significant flaws of the legal regulation of trust property as a way to ensure the obligation. And these significant flaws are violate the balance between the interests of the creditor and the debtor on the main obligation and will negatively affect the formation of law enforcement practice.

The author substantiates that currently the national legislation reflects an approach under which the concept of trust property is reduced to interpreting the essence of this legal institution only as a way to ensure the fulfillment of the obligation, which leads to a narrowing of its content and confusion in understanding the nature of trust property. The established model of using the trust property to ensure the fulfillment of obligations under credit agreements contains both advantages and significant disadvantages, which include empowering the creditor with additional rights and guarantees, and expanding the range of possible risks for the debtor or another person who transferred his property in trust, in order to ensure the debtor's obligations.

Key words: trust property, advantages and disadvantages, method of ensuring the execution of obligations, trust founder, trust owner, trust establishment agreement, creditor, debtor.